

ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ

Η τριμερής συνεργασία Ελλάδας, Κύπρου & Ισραήλ Διακυβεύματα, εξελίξεις και προοπτικές

Το παρόν κείμενο αποτελεί εισήγηση, η οποία πραγματοποιήθηκε στις **28 Μαΐου 2022**, στο πλαίσιο του Συνεδρίου **Mare Nostrum XII** με τίτλο «**Μεσόγειος: Παλιές και νέες συμμαχίες, συμπράξεις και αντιπαλότητες**» που έλαβε χώρα διαδικτυακά από τις **27-29 Μαΐου 2022** με τη στήριξη του Κέντρου Μελέτης Μεσογειακής - Μεσανατολικής Πολιτικής και Πολιτισμού (ΚΕ.Μ.ΜΕ.Π.Π.) και του Τμήματος Μεσογειακών Σπουδών, με έδρα τη Ρόδο, του Πανεπιστημίου Αιγαίου.

Γεώργιος Κουκάκης

Απόφοιτος της Στρατιωτικής Σχολής Ευελπίδων

Μεταπτυχιακό Δίπλωμα Ειδίκευσης (Master of Arts) στη
«Διακυβέρνηση, Ανάπτυξη και Ασφάλεια στη Μεσόγειο»
του Πανεπιστημίου Αιγαίου

**Ρόδος,
28 Μαΐου 2022**

MARE NOSTRUM XII

Σελίδα σκόπιμα κενή

Μεσόγειος: Παλιές και νέες συμμαχίες,
συμπράξεις και αντιπαλότητες

27, 28 και 29 Μαΐου 2022

Με την υποστήριξη των

Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων
Τμήμα Μεσογειακών Σπουδών

ΚΕ.Μ.ΜΕ.Π.

www.marenostrum.edu.gr

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Περίληψη	5
Εισαγωγή.....	7
Οι λόγοι σύναψης της τριμερούς συνεργασίας	7
Πρόσφατες Εξελίξεις	9
Διακυβεύματα	13
Προοπτικές.....	14
Συμπεράσματα	15
Βιβλιογραφία	17

MARE NOSTRUM XII

Σελίδα σκόπιμα κενή

Μεσόγειος: Παλιές και νέες συμμαχίες,
συμπράξεις και αντιπαλότητες

27, 28 και 29 Μαΐου 2022

Με την υποστήριξη των

Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων
Τμήμα Μεσογειακών Σπουδών

ΚΕ.Μ.ΜΕ.Π.

www.marenostrum.edu.gr

Περίληψη

Η παρούσα εισήγηση εξετάζει την τριμερή συνεργασία που έχει αναπτυχθεί τα τελευταία χρόνια μεταξύ της Ελλάδας, της Κύπρου και του Ισραήλ με κύριο γνώμονα την εκμετάλλευση των ενεργειακών κοιτασμάτων που εντοπίστηκαν στη λεκάνη της Λεβαντίνης. Η επιλογή της εν λόγω θεματικής πραγματοποιήθηκε αφενός λόγω του γεγονότος ότι η συνεργασία αυτή σχετίζεται με την προσπάθεια ενεργειακής ανεξάρτησης της Ευρωπαϊκής Ένωσης και αφετέρου λόγω της πληθώρας των τομέων που περικλείει όπως η άμυνα, η οικονομία, το περιβάλλον, η μετανάστευση και το εμπόριο, με αποτέλεσμα να επηρεάζει την ισορροπία δυνάμεων σε περιφερειακό επίπεδο.

Αρχικά εξετάζουμε τους λόγους που οδήγησαν στην προσέγγιση των τριών κρατών, οι οποίοι αποτελούν ενδείξεις για την μελλοντική εξέλιξη της συνεργασίας. Στη συνέχεια παραθέτουμε ορισμένα γεγονότα που έχουν σημειωθεί κατά το πρόσφατο χρονικό διάστημα και τα οποία επηρεάζουν τις σχέσεις των εμπλεκόμενων κρατών, όπως η ενδεχόμενη ματαίωση κατασκευής του αγωγού EastMed, η στάση των Η.Π.Α. και η εξομάλυνση των σχέσεων Ισραήλ και Τουρκίας. Ακολούθως αναφερόμαστε σε όλα όσα διακυβεύονται μέσα από αυτή τη συνεργασία.

Έπειτα εξετάζουμε τις προοπτικές της τριμερούς συνεργασίας μέσα από την παράθεση ορισμένων πιθανών μελλοντικών σεναρίων, η έκβαση των οποίων θα εξαρτηθεί από την τηρητέα στάση των περιφερειακών και διεθνών δρώντων. Τέλος, προχωράμε στην εκτίμηση του πιθανότερου σεναρίου εξέλιξης της εξεταζόμενης συνεργασίας, σύμφωνα πάντα με τα γεγονότα που έχουν διαδραματιστεί και τις συνθήκες που επικρατούν στην Ανατολική Μεσόγειο.

MARE NOSTRUM XII

Σελίδα σκόπιμα κενή

Μεσόγειος: Παλιές και νέες συμμαχίες,
συμπράξεις και αντιπαλότητες

27, 28 και 29 Μαΐου 2022

Με την υποστήριξη των

Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων
Τμήμα Μεσογειακών Σπουδών

ΚΕ.Μ.ΜΕ.Π.

www.marenostrum.edu.gr

Εισαγωγή

Η τριμερής συνεργασία Ελλάδας, Κύπρου και Ισραήλ εγκαινιάστηκε στις 8 Αυγούστου 2013 στη Λευκωσία, με τη συνάντηση των Υπουργών Ενέργειας των τριών κρατών και την υπογραφή *Μνημονίου Κατανόησης*¹. Κατά τη συνάντηση επιβεβαιώθηκε η πρόθεση δημιουργίας του ηλεκτρικού υποθαλάσσιου αγωγού *EuroAsia Interconnector*², καθώς και του αγωγού μεταφοράς φυσικού αερίου *Eastern Mediterranean Pipeline*, γνωστού και ως *EastMed*.³ Από το 2016 μέχρι σήμερα έχουν πραγματοποιηθεί επτά Σύνοδοι Κορυφής,⁴ ενώ η συνεργασία έχει επεκταθεί και σε άλλους τομείς.⁵

Οι λόγοι σύναψης της τριμερούς συνεργασίας

Ο κυριότερος λόγος που οδήγησε στη συνεργασία μεταξύ των τριών κρατών είναι η ύπαρξη κοιτασμάτων φυσικού αερίου στη λεκάνη της Λεβαντίνης.⁶ Τα κυριότερα από αυτά ήταν το «*Ταμάρ*» και το «*Λεβιάθαν*» που εντοπίστηκαν στην ΑΟΖ του Ισραήλ το 2009 και το 2010 αντίστοιχα, καθώς και το «*Αφροδίτη*» που εντοπίστηκε το 2011

¹ *Μνημόνιο Ελλάδας-Ισραήλ-Κύπρου: Φυσικό Αέριο και Ηλεκτρισμός στο Επίκεντρο των Επαφών*, ENERGIA.gr, 8 Αυγούστου 2013, στο <https://www.energia.gr/article/72969/mnhmonio-elladasisrahlkyproy-fysiko-aerio-kai-hlektrismos-sto-epikentro-ton-epafon> (πρόσβαση 27/04/2022) και *Greece, Cyprus and Israel sign energy, water memorandum*, HELLENIC REPUBLIC, Greece in the UK, 09 August 2013, στο <https://www.mfa.gr/uk/en/the-embassy/news/greece-cyprus-and-israel-sign-energy-water-memorandum.html> (πρόσβαση 28/04/2022).

² *EuroAsia EU status*, EuroAsia Interconnector, <https://euroasia-interconnector.com/at-glance/the-big-picture/euroasia-eu-status/> (πρόσβαση 27/04/2022).

³ *Διασυνδεδετήριος Αγωγός Eastern Mediterranean Pipeline (EastMed)*, ΔΕΠΑ ΔΙΕΘΝΩΝ ΕΡΓΩΝ, στο <https://depa-int.gr/eastern-mediterranean-pipeline/> (πρόσβαση 27/04/2022).

⁴ Οι τριμερείς Σύνοδοι Κορυφής έλαβαν χώρα στις 28 Ιανουαρίου 2016 στη Λευκωσία, στις 8 Δεκεμβρίου 2016 στην Ιερουσαλήμ, στις 15 Ιουνίου 2017 στη Θεσσαλονίκη, στις 8 Μαΐου 2018 στη Λευκωσία, στις 20 Δεκεμβρίου 2018 στη Μπερ Σέβα, στις 20 Μαρτίου 2019 στην Ιερουσαλήμ και στις 7 Δεκεμβρίου 2021 στα Ιεροσόλυμα, ενώ η αμέσως επόμενη έχει προγραμματιστεί να διεξαχθεί κατά το δεύτερο εξάμηνο του 2022 στην Κύπρο. Βλ. *Κοινή Διακήρυξη της Τριμερούς Συνόδου Κορυφής Ελλάδος-Κύπρου-Ισραήλ*, Ελληνική Δημοκρατία, Πρωθυπουργός, 7 Δεκεμβρίου 2021, στο <https://primeminister.gr/2021/12/07/28147> (πρόσβαση 28/04/2022).

⁵ Τζιάφρας Ζήνωνας, *Διεθνής Πολιτική στην Ανατολική Μεσόγειο: Τουρκία, Κύπρος και Δίκτυα Συνεργασίας σε μια «Νέα» Υπο-Περιφέρεια*, Παπαζήση, Αθήνα, 2020, σσ. 251-253.

⁶ Zemach Shaul, *Israel's Exploitation of Hydrocarbons: Status quo or Quo vadis?* στο Giannakopoulos Angelos (editor), *Energy Cooperation and Security in the Eastern Mediterranean: A Seismic Shift towards Peace or Conflict?* The S. Daniel Abraham Center for International and Regional Studies, Tel Aviv University, Tel Aviv, 2016, σ. 65.

στην ΑΟΖ της Κυπριακής Δημοκρατίας.⁷ Η τριμερής συνεργασία επομένως συνέβαλε στην ελάττωση του κόστους εξόρυξης, παρέχοντας τη δυνατότητα διοχέτευσης των υδρογονανθράκων στην ευρωπαϊκή αγορά.

Ένας ακόμα λόγος προσέγγισης ήταν η επιθετική εξωτερική πολιτική της Τουρκίας στην Ανατολική Μεσόγειο, ιδιαίτερα μετά το 2010.⁸ Το συνεχιζόμενο *casus belli* προς την Ελλάδα, η προβολή του τουρκικού δόγματος της Γαλάζιας Πατρίδας⁹ και η παράνομη οριοθέτηση ΑΟΖ με τη Λιβύη¹⁰ είναι μόνο μερικά δείγματα αυτής της πολιτικής, η οποία αγνοεί τους κανόνες του Διεθνούς Δικαίου.¹¹ Η τριμερής συνεργασία επομένως αποσκοπούσε και στην αντιμετώπιση της Τουρκικής προκλητικότητας.¹²

Ένας τρίτος λόγος που έδρασε ως καταλύτης στη συνεργασία από την πλευρά του Ισραήλ, είναι το γεγονός ότι βρίσκεται σε μια περιοχή στην οποία επικρατούν συγκρούσεις και πολιτική αστάθεια, ειδικά μετά το 2011.¹³ Το έλλειμμα αυτό ασφάλειας, προσπάθησε να το καλύψει μέσα από την ανάπτυξη διακρατικών σχέσεων με γειτονικά κράτη που είχαν σταθερό πολιτικό σύστημα, όπως η Κύπρος και η

⁷ Baconi Tareq, *A Flammable Peace: Why gas deals won't end conflict in the Middle East*, Policy Brief, European Council on Foreign Relations, December 2017 στο https://ecfr.eu/wp-content/uploads/A_flammable_peace_2.pdf (πρόσβαση 29/04/2022).

⁸ Richert Jörn, *Turkey's Energy Leadership Ambitions and Their Implications for Energy Governance in the Eastern Mediterranean*, στο Giannakopoulos Angelos (editor), *Energy Cooperation and Security in the Eastern Mediterranean: A Seismic Shift towards Peace or Conflict?* The S. Daniel Abraham Center for International and Regional Studies, Tel Aviv University, Tel Aviv, 2016, σσ. 61-63.

⁹ Areteos Evangelos, *Mavi Vatan and Forward Defense: The Sinuous Journey of a Republican and Imperial Hybridization*, Turkish Desk of the Diplomatic Academy of University of Nicosia, 2020 στο <https://www.unic.ac.cy/da/wp-content/uploads/sites/11/2020/07/Mavi-Vatan-and-Forward-Defence-Evangelos-Areteos.pdf> (πρόσβαση 28/04/2022).

¹⁰ Κουκάκης Γεώργιος, *Αποκλειστική Οικονομική Ζώνη (ΑΟΖ): Οι προσπάθειες οριοθέτησής της από τα κράτη της Ανατολικής Μεσογείου*, ΚΕΔΙΣΑ, 7 Φεβρουαρίου 2022 στο <https://kedisa.gr/apokleistiki-oikonomiki-zoni-aoz-oi-prospatheies-oriothetisis-tis-apo-ta-krati-tis-anatolikis-mesogeiou/> (πρόσβαση 28/04/2022).

¹¹ Μπαμπανάσης Στέργιος, Βασικές διαπιστώσεις και συμπεράσματα του Συνεδρίου, στο Μπαμπανάσης Στέργιος & Πλατιάς Αθανάσιος & Σεϊμένης Ιωάννης (επιμέλεια) *Οι γεωστρατηγικές αλλαγές στη Μεσόγειο και οι επιπτώσεις τους*, Παπαζήση, Αθήνα, 2018, σ. 25.

¹² Ατταλίδης Μιχάλης, *Η Γεωπολιτική των Τριμερών Συνεργασιών*, στο Ντάλης Σωτήρης (επιμέλεια) *Mare Nostrum: Μετατοπίσεις ισχύος στον Γεωπολιτικό Χάρτη της Μεσογείου. Γεωπολιτικές και Γεωοικονομικές προκλήσεις*, Παπαζήση, Αθήνα, 2020, σ. 218.

¹³ Χειλά Ειρήνη, *Ανατολική Μεσόγειος, Γεωπολιτικές Δυνάμεις και Ελλάδα*, στο Ντάλης Σωτήρης (επιμέλεια) *Mare Nostrum: Μετατοπίσεις ισχύος στον Γεωπολιτικό Χάρτη της Μεσογείου. Γεωπολιτικές και Γεωοικονομικές προκλήσεις*, Παπαζήση, Αθήνα, 2020, σσ. 299-311.

Ελλάδα.¹⁴ Το γεγονός δε, ότι και οι δύο χώρες είναι μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, προσέδιδε επιπλέον προοπτικές στη συνεργασία τους.¹⁵

Πρόσφατες Εξελίξεις

Στις 20 Μαρτίου 2019 κατά την 6^η τριμερή Σύνοδο Κορυφής, οι ΗΠΑ εξέφρασαν επίσημα τη στήριξή τους συμμετέχοντας στην κοινή δήλωση που δημοσιεύτηκε με το πέρας αυτής.¹⁶ Η σημασία της αμερικανικής στήριξης ήταν τόσο μεγάλη, ώστε η τριμερής συνεργασία άρχισε να αποκαλείται σχήμα «3+1». Μία ακόμα θετική εξέλιξη ήταν η δημιουργία του *Φόρουμ Φυσικού Αερίου Ανατολικής Μεσογείου* [East Mediterranean Gas Forum (EMGF)] στις 22 Σεπτεμβρίου του 2020, με έδρα το Κάιρο.¹⁷

Στις 19 Δεκεμβρίου 2021, ο Πρέσβης του Ισραήλ στην Ελλάδα σε συνέντευξη που παραχώρησε επιβεβαίωσε την πρόθεση κατασκευής του EastMed αφήνοντας ανοιχτό το ενδεχόμενο ανακατεύθυνσης της πορείας του προς την Αίγυπτο, η οποία όπως τόνισε αποτελεί σημαντικό ενεργειακό εταίρο για τη χώρα του.¹⁸ Στις αρχές του

¹⁴ Ezrahi Ariel, Cooperation Prospects and Conflict Potential around Hydrocarbons in the Middle East: Israel–Egypt–Palestinian Territories–Jordan στο Giannakopoulos Angelos (editor), *Energy Cooperation and Security in the Eastern Mediterranean: A Seismic Shift towards Peace or Conflict?* The S. Daniel Abraham Center for International and Regional Studies, Tel Aviv University, Tel Aviv, 2016, σσ. 79-80.

¹⁵ Πράγματι στις 14 Οκτωβρίου 2013 η ΕΕ χαρακτήρισε ως Έργα Κοινού Ενδιαφέροντος (Project of Common Interest) τόσο τον αγωγό φυσικού αερίου EastMed (PCI 7.3.1) όσο και τον ηλεκτρικό αγωγό EuroAsia Interconnector (PCI 3.10), χρηματοδοτώντας σημαντικό μέρος των ερευνών. Για περισσότερες λεπτομέρειες βλ. Official Journal of the European Union, L 349/30, 21.12.2013 στο <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013R1391&from=EN> (πρόσβαση 27/04/2022) και *Eastern Mediterranean Pipeline Project*, NS ENERGY, στο <https://www.nsenergybusiness.com/projects/eastern-mediterranean-pipeline-project/> (πρόσβαση 27/04/2022).

¹⁶ *Joint Declaration Between Cyprus, Greece, Israel, and the U.S. After the 6th Trilateral Summit*, U.S. Embassy in Athens, 21 March 2019, στο <https://gr.usembassy.gov/joint-declaration-between-cyprus-greece-israel-and-the-u-s-after-the-6th-trilateral-summit/> (πρόσβαση 27/04/2022).

¹⁷ Μέλη του εν λόγω Οργανισμού είναι η Ελλάδα, η Κύπρος, το Ισραήλ, Αίγυπτος, η Γαλλία, η Ιταλία, η Ιορδανία και η Παλαιστίνη, ενώ περιλαμβάνει ως παρατηρητές τις ΗΠΑ, την ΕΕ και την Παγκόσμια Τράπεζα. Σκοπός του είναι η ανάπτυξη διαλόγου μεταξύ των χωρών που παράγουν, καταναλώνουν και διαμετακομίζουν φυσικό αέριο προκειμένου να αναπτυχθεί μία βιώσιμη αγορά στην Ανατολική Μεσόγειο. Για περισσότερες λεπτομέρειες βλ. *EAST MEDITERRANEAN GAS FORUM* στο <https://emgf.org/> (πρόσβαση 27/04/2022) και *Φόρουμ Φυσικού Αερίου της ανατολικής Μεσογείου* («East Mediterranean Gas Forum – EMGF»), Υπουργείο Περιβάλλοντος και Ενέργειας, στο <https://ypen.gov.gr/forum-fysikou-aeriou-tis-anatolikis-mesogeiou-east-mediterranean-gas-forum-emgf/> (πρόσβαση 27/04/2022).

¹⁸ Η Αίγυπτος αποτελεί τον μεγαλύτερο πελάτη φυσικού αερίου του Ισραήλ. Οι δύο χώρες συνδέονται με έναν αγωγό μεταφοράς φυσικού αερίου, ενώ ένας δεύτερος βρίσκεται υπό κατασκευή. Βλ. Γ. Αμράνι στην «Κ»: *Δεν επηρεάζει η Τουρκία τις σχέσεις Ελλάδας–Ισραήλ*, Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, 19 Δεκεμβρίου

2022 το μέλλον της συνεργασίας των τριών κρατών τέθηκε υπό αμφισβήτηση,¹⁹ καθώς αρκετά δημοσιεύματα εμφάνιζαν τις ΗΠΑ να μην επιθυμούν πλέον την κατασκευή του EastMed.²⁰ Εκπρόσωπος του εν λόγω Υπουργείου ωστόσο επιβεβαίωσε την αμερικανική στήριξη, δηλώνοντας όμως πως το ενδιαφέρον των ΗΠΑ μετατοπίστηκε στην ηλεκτρική ενέργεια και τις υπόλοιπες ανανεώσιμες πηγές (ΑΠΕ).²¹

Στις 17 Φεβρουαρίου 2022, ο Ισραηλινός Πρέσβης στην Ελλάδα σε νέα συνέντευξη του ανέφερε ότι η κατασκευή των αγωγών εξαρτάται κυρίως από τις εταιρείες, εξέφρασε τις αμφιβολίες του ως προς τη βιωσιμότητα τόσο του EastMed όσο και ενός ενδεχόμενου αγωγού προς την Τουρκία, ενώ επεσήμανε πως πιο πιθανή λύση είναι η κατασκευή ενός αντίστοιχου προς την Αίγυπτο.²² Η εισβολή της Ρωσίας στην Ουκρανία λίγες ημέρες αργότερα, οδήγησε την Ευρωπαϊκή Ένωση στην αναζήτηση νέων προμηθευτών ενέργειας, όπως η Αίγυπτος και το Ισραήλ,²³ αναδεικνύοντας την αξία του αγωγού EastMed.²⁴

Στις 09 Μαρτίου 2022 -έπειτα από μία μεγάλη περίοδο ισχνών διπλωματικών σχέσεων- ο Πρόεδρος του Ισραήλ επισκέφθηκε τον Πρόεδρο της Τουρκικής

2021, στο <https://www.kathimerini.gr/politics/561635200/g-amrani-stin-k-den-epireazei-i-toyrkia-tis-scheseis-elladas-israil/> (πρόσβαση 27/04/2022).

¹⁹ Κουκάκης Γεώργιος, *East Med, Ενεργειακή Ασφάλεια και Εθνικά Συμφέροντα*, ΕΛΙΣΜΕ, 24 Ιανουαρίου 2022 στο <http://www.elisme.gr/images/pdf/files/EastMed-Analysis-Koukakis.pdf> (πρόσβαση 27/04/2022).

²⁰ Φαίνεται να διέρρευσε αμερικανικό ανεπίσημο έγγραφο (non-paper) του Υπουργείου Εξωτερικών (State Department), σύμφωνα με το οποίο οι ΗΠΑ χαρακτήριζαν την κατασκευή του αγωγού EastMed οικονομικά ασύμφορη και πηγή έντασης στην Ανατολική Μεσόγειο.

²¹ *Στέιτ Ντιπάρτμεντ για EastMed: Οι ΗΠΑ παραμένουν δεσμευμένες στο σχήμα 3+1*, Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, 10 Ιανουαρίου 2022, στο <https://www.kathimerini.gr/politics/561661954/steit-ntipartment-gia-eastmed-oi-ipa-paramenoy-n-desmeymenes-sto-schima-3-1/> (27/04/2022).

²² Γιόσι Αμράνι, Πρέσβης Ισραήλ Συνέντευξη στη Liberal, Πρεσβεία του Ισραήλ στην Ελλάδα, 17 Φεβρουαρίου 2022, στο https://embassies.gov.il/athens/AboutIsrael/Science_Academia_scholarships/Pages/Ambassador-Amrani-interviewLiberal2022.aspx (πρόσβαση 27/04/2022).

²³ Με την προμήθεια υγροποιημένου φυσικού αερίου. Βλ. *Άρθρο του Νίκου Τσάφου στην «Κ»: Νέα προήγηση για το φυσικό αέριο στην Ανατολική Μεσόγειο*; Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, 13 Μαρτίου 2022, στο <https://www.kathimerini.gr/politics/foreign-policy/561759079/nea-pnoi-gia-to-fysiko-aerio-stin-anatoliki-mesogeio/> (πρόσβαση 27/04/2022).

²⁴ *Επανερχονται στο προσκήνιο δύο ενεργειακά σχέδια*, Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, 6 Απριλίου 2022, στο <https://www.kathimerini.gr/politics/561795643/epanerchontai-sto-proskinio-dyo-energeiaka-protzekt/> (πρόσβαση 27/04/2022).

Δημοκρατίας,²⁵ γεγονός που προκάλεσε αρκετές ανησυχίες²⁶ λόγω των δηλώσεων του δευτέρου περί συνεργασίας των δύο κρατών στον τομέα της ενέργειας.²⁷ Στις 28 Μαρτίου 2022 ο Έλληνας Υπουργός Εξωτερικών συνάντησε τον Αιγύπτιο ομόλογό του στο Κάιρο,²⁸ όπου μεταξύ άλλων συζήτησαν θέματα όπως η προμήθεια LNG και η κατασκευή του ηλεκτρικού αγωγού *EuroAfrica Interconnector*²⁹.

Στις 05 Απριλίου 2022 η Υφυπουργός Εξωτερικών των ΗΠΑ συναντήθηκε με τον Έλληνα Υπουργό Εξωτερικών προκειμένου να συζητήσουν μεταξύ άλλων και θέματα σχετικά με την ενέργεια,³⁰ ενώ δύο ημέρες αργότερα η ίδια αξιωματούχος δήλωσε ότι ο EastMed είναι πολύ ακριβός και χρονοβόρος³¹. Σε επόμενη δήλωσή της τόνισε την προτίμηση των ΗΠΑ ως προς τη μεταφορά LNG με τη συνεργασία Ελλάδας, Κύπρου, Ισραήλ, Αιγύπτου και Τουρκίας,³² σενάριο που προωθεί και η Τουρκική πλευρά³³.

²⁵ *President Herzog of Israel at the Presidential Complex*, Presidency of the Republic of Türkiye, 9 Μαρτίου 2022, στο <https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/135917/president-herzog-of-israel-at-the-presidential-complex> (πρόσβαση 27/04/2022) και *Full text of President Isaac Herzog's statement at the Presidential Complex in Ankara*, President of the State of Israel, 9 Μαρτίου 2022, στο <https://www.gov.il/en/departments/news/press-0903222> (πρόσβαση 27/04/2022).

²⁶ Κουκάκης Γεώργιος, *Τουρκία και Ισραήλ: Μια ανησυχητική (επανα)προσέγγιση*, ΚΕΔΙΣΑ, 11 Μαρτίου 2022 στο <https://kedisa.gr/tourkia-kai-israil-mia-anisychitiki-epanaprosengisi/> (πρόσβαση 27/04/2022).

²⁷ “*It is in our hands to contribute to making peace, serenity and the culture of co-existence prevail once again in our region*”, Presidency of the Republic of Türkiye, 9 Μαρτίου 2022, στο <https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/135922/-it-is-in-our-hands-to-contribute-to-making-peace-serenity-and-the-culture-of-co-existence-prevail-once-again-in-our-region-> (πρόσβαση 27/04/2022).

²⁸ *Συζητήσεις με Κάιρο για ενέργεια*, Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, 29 Μαρτίου 2022, στο <https://www.kathimerini.gr/politics/561782557/syztiseis-me-kairo-gia-energeia/> (πρόσβαση 27/04/2022).

²⁹ *EuroAfrica at a glance*, EuroAfrics Interconnector, στο <https://www.euroafrica-interconnector.com/at-glance/> (πρόσβαση 27/04/2022).

³⁰ *Διπλωματική κινητικότητα: Στην Αθήνα κορυφαίοι αξιωματούχοι του Στέιτ Ντιπάρτμεντ για σειρά επαφών*, Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, 5 Απριλίου 2022, στο <https://www.kathimerini.gr/politics/foreign-policy/561795265/diplomatiki-kinitikotita-stin-athina-koryfaioi-axiomatoychoi-toy-steit-ntipartment-gia-seira-epafon/> (πρόσβαση 27/04/2022).

³¹ *Βικτόρια Νούλαντ: Ασύμφορος και μη βιώσιμος ο EastMed, χρειάζονται άμεσες λύσεις*, ΠΡΩΤΟ ΘΕΜΑ, 7 Απριλίου 2022, στο <https://www.protothema.gr/world/article/1230416/viktoria-noulad-asumforos-kai-mi-viosimos-o-eastmed-hreizodai-ameses-luseis/> (πρόσβαση 27/04/2022).

³² *Βικτόρια Νούλαντ στην «Κ»: Ναι σε LNG, όχι σε αγωγούς στη Μεσόγειο*, Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, 7 Απριλίου 2022, στο <https://www.kathimerini.gr/politics/561797341/synenteixi-viktoria-noylant-stin-k-nai-se-lng-ochi-se-agogous-sti-mesogeio/> (πρόσβαση 27/04/2022).

³³ *Ο Σινάν Ουλγκέν στην «Κ»: Ο EastMed μπορεί να επανέλθει αν ενταχθεί στο σχέδιο και η Τουρκία*, Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, 6 Απριλίου 2022, στο <https://www.kathimerini.gr/politics/561790435/o-sinan-oylgken-stin-k-o-eastmed-mporei-na-epanelthei-an-entachthei-sto-schedio-kai-i-toyria/> (πρόσβαση 27/04/2022).

Μία άλλη διάσταση ωστόσο έδωσε και πάλι ο Πρέσβης του Ισραήλ στην Ελλάδα, ο οποίος σε ομιλία του στο Οικονομικό Φόρουμ των Δελφών ανέφερε ότι ο τρόπος εκμετάλλευσης των κοιτασμάτων θα καθοριστεί αποκλειστικά από τα εμπλεκόμενα κράτη, χαρακτηρίζοντας την Αίγυπτο ως «χώρα κλειδί» για την πρόοδο των εργασιών.³⁴ Οι εν λόγω δηλώσεις επιβεβαιώθηκαν στις 11 Απριλίου 2022 κατά την τριμερή συνάντηση των Υπουργών Ενέργειας στην Ιερουσαλήμ,³⁵ όπου αποκλείστηκε το ενδεχόμενο μεταφοράς φυσικού αερίου μέσω Τουρκίας και συζητήθηκε η δημιουργία σταθμού LNG στην Κύπρο.³⁶

Μία από τις τελευταίες εξελίξεις που σχετίζονται με το εξεταζόμενο ζήτημα, είναι η επίσκεψη του Τούρκου Υπουργού Εξωτερικών στο Ισραήλ στις 25 Μαΐου 2022. Κατά την επίσκεψή του συναντήθηκε με τον Ισραηλινό ομόλογό του, ο οποίος στη συνέχεια δήλωσε ότι η εν λόγω επίσκεψη σηματοδοτεί την επανεκκίνηση των σχέσεων των δύο κρατών ξεκινώντας με την ανασύσταση της Κοινής Οικονομικής Επιτροπής (Joint Economic Commission) και την προσπάθεια επίτευξης νέας συμφωνίας στον τομέα της Πολιτικής Αεροπορίας.³⁷

Το γεγονός επίσης ότι ο Ισραηλινός Υπουργός Εξωτερικών δεν αναφέρθηκε στον ενεργειακό τομέα αλλά και ότι ο Τούρκος Υπουργός Εξωτερικών δεν συνοδευόταν από τον Υπουργό Ενέργειας -όπως είχε ανακοινωθεί από τουρκικά μέσα μαζικής ενημέρωσης³⁸- υποδηλώνει ότι το Ισραήλ δεν είναι διατεθειμένο, τουλάχιστον προς το παρόν, να προχωρήσει σε μία συνεργασία μεγάλης κλίμακας με την Τουρκική

³⁴ Με όλο το σεβασμό κ.Νούλαντ, αλλά οι χώρες της περιοχής θα αποφασίσουν για τον EastMed, λέει ο Πρέσβης του Ισραήλ, Hellas Journal, 8 Απριλίου 2022, στο <https://hellasjournal.com/2022/04/me-olo-to-sevasmo-k-noulant-alla-i-chores-tis-periochis-tha-apofasisoun-gia-ton-eastmed-lei-o-presvis-tou-israil/> (πρόσβαση 27/04/2022).

³⁵ Το σχέδιο Ισραήλ, Κύπρου και Ελλάδας για εξαγωγές LNG στην Ευρώπη, ΤΑ ΝΕΑ, 12 Απριλίου 2022, στο <https://www.tanea.gr/2022/04/12/economy/economy-greece/to-sxedio-israil-kyprou-kai-elladas-gia-eksagoges-lng-stin-eyropi/> (πρόσβαση 27/04/2022).

³⁶ Εναλλακτικές για τον EastMed στην τριμερή Ελλάδα-Κύπρου-Ισραήλ, Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, 12 Απριλίου 2022, στο <https://www.kathimerini.gr/economy/561806206/enallaktikes-gia-ton-eastmed-stin-trimeri-elladas-kyproy-israil/> (πρόσβαση 27/04/2022).

³⁷ FM Lapid meets with Turkish FM Çavuşoğlu in Jerusalem, Israel, Ministry of Foreign Affairs, 25 May 2022, στο <https://www.gov.il/en/departments/news/fm-lapid-meets-with-turkish-fm-cavusoglu-25-may-2022> (πρόσβαση 27/05/2022).

³⁸ «Νέο κεφάλαιο» στις σχέσεις Τουρκίας - Ισραήλ μετά από 15 χρόνια;, ΗΜΕΡΗΣΙΑ, 26 Μαΐου 2022, στο <https://www.imerisia.gr/kosmos/43946-neo-kefalaio-stis-sheseis-toyrkias-israil-meta-apo-15-hronia> (πρόσβαση, 27/05/2022).

πλευρά.³⁹ Εξάλλου στις 26 Μαΐου 2022 ορισμένα δημοσιεύματα ανέφεραν ότι η ΕΕ εξετάζει το ενδεχόμενο εισαγωγής ισραηλινού φυσικού αερίου, αφού πρώτα μετατραπεί σε LNG στις εγκαταστάσεις της Αιγύπτου.⁴⁰

Διακυβεύματα

Έχοντας υπόψη μας τα αίτια που οδήγησαν στην προσέγγιση των τριών κρατών, καταλαβαίνουμε πως το κυριότερο αγαθό που διακυβεύεται από την εξέλιξη της τριμερούς συνεργασίας είναι η *ενεργειακή ασφάλεια* τόσο των ίδιων των κρατών όσο και των κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Τα έργα που προωθούνται μέσα από αυτήν συμβάλλουν στη διαφοροποίηση τόσο των ενεργειακών πηγών όσο και των αντίστοιχων διαδρόμων (αγωγών) μεταφοράς υδρογονανθράκων.⁴¹

Ένα δεύτερο διακύβευμα, στενά συνδεδεμένο ωστόσο με το προαναφερθέν, είναι η *οικονομική ανάπτυξη* των κρατών, μέσω της δημιουργίας μίας σταθερής αγοράς φυσικού αερίου.⁴² Η εκμετάλλευση των εν λόγω κοιτασμάτων, με οποιοδήποτε τρόπο και αν υλοποιηθεί (φυσικό αέριο ή LNG), εκτός από την εισροή ξένων επενδυτικών κεφαλαίων και τα εξαγωγικά κέρδη που θα αποφέρει, θα δημιουργήσει νέες θέσεις εργασίας, γεγονός που θα συμβάλλει θετικά στη μείωση της ανεργίας.

Ένα ακόμα αγαθό που διακυβεύεται είναι η *σταθερότητα* και η *ασφάλεια* σε περιφερειακό επίπεδο. Αν και έμμεσα, η εξεταζόμενη τριμερής συνεργασία επηρεάζει σημαντικά όχι μόνο τις σχέσεις των συμβαλλόμενων κρατών, αλλά και των υπολοίπων κρατών της Ανατολικής Μεσογείου, καθώς αποδεικνύει έμπρακτα τη διάθεση για συνεργασία σε όλα τα επίπεδα. Η στήριξη δε των ΗΠΑ, συμβάλλει θετικά προς αυτή

³⁹ «Ανθρακας» για την Τουρκία το ισραηλινό αέριο, Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, 25 Μαΐου 2022, στο <https://www.kathimerini.gr/world/561876310/anthrakas-gia-tin-toyrkia-to-israilino-aerio/> (πρόσβαση 27/05/2022).

⁴⁰ Συμφωνία με Ισραήλ και Αίγυπτο για την προμήθεια φυσικού αερίου επεξεργάζεται η ΕΕ, Capital.gr, 26 Μαΐου 2022, στο <https://www.capital.gr/epikairota/3636718/sumfonia-me-israil-kai-aigupto-gia-tin-promitheia-fusikou-aeriou-epexergazetai-i-ee> (πρόσβαση 27/05/2022).

⁴¹ Giannakopoulos Angelos, The Eastern Mediterranean in Light of Recent Energy Developments and Their Impact στο Giannakopoulos Angelos (editor), *Energy Cooperation and Security in the Eastern Mediterranean: A Seismic Shift towards Peace or Conflict?* The S. Daniel Abraham Center for International and Regional Studies, Tel Aviv University, Tel Aviv, 2016, σ. 11.

⁴² *Benefits of the EastMed Pipeline project*, Eastern Mediterranean Pipeline Project, NS ENERGY, στο <https://www.nsenergybusiness.com/projects/eastern-mediterranean-pipeline-project/> (πρόσβαση 27/04/2022).

την κατεύθυνση λειτουργώντας ως ανάχωμα στην επιθετική εξωτερική πολιτική της Τουρκίας.⁴³

Τέλος, θα μπορούσε να ισχυριστεί κανείς ότι μέσα από την εξέλιξη της τριμερούς συνεργασίας διακυβεύεται και η προοπτική *επίλυσης του Κυπριακού*, καθώς ο ενεργειακός τομέας θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί ως μοχλός πίεσης και ισχυρό διαπραγματευτικό μέσο με την Τουρκία.⁴⁴ Εξάλλου η Τουρκία έχει δείξει έντονο ενδιαφέρον επιδιώκοντας ακόμα και τη δημιουργία αγωγού που θα περνάει μέσα από το έδαφός της. Πως ενδέχεται όμως να εξελιχθεί η συνεργασία των τριών κρατών;

Προοπτικές

Η τριμερής συνεργασία μεταξύ Ελλάδας, Κύπρου και Ισραήλ έχει μία ξεχωριστή δυναμική, η οποία ευνοεί την επέκτασή της σε πολλούς ακόμα τομείς,⁴⁵ γεγονός που οδήγησε στον χαρακτηρισμό της ως μία *οιονεί συμμαχία*.⁴⁶ Η καθυστέρηση ωστόσο αποπεράτωσης του αγωγού EastMed⁴⁷ -ο οποίος στην καλύτερη περίπτωση αναμένεται να είναι λειτουργικός το 2025- σε συνδυασμό με την απόσυρση του ενδιαφέροντος των ΗΠΑ από τον αγωγό και την εξομάλυνση των σχέσεων του Ισραήλ με την Τουρκία, κλόνισε τα θεμέλια της συνεργασίας.

Ένα από τα ενδεχόμενα σενάρια εξέλιξης -λαμβάνοντας υπόψιν την επαναπροσέγγιση Τουρκίας και Ισραήλ- είναι αυτό της διακοπής της τριμερούς συνεργασίας, με πρωτοβουλία του Ισραήλ και σύναψης νέας με την Τουρκία. Η

⁴³ Dokos Thanos, Energy Geopolitics in the Eastern Mediterranean: The Role of Greece στο Giannakopoulos Angelos (editor), *Energy Cooperation and Security in the Eastern Mediterranean: A Seismic Shift towards Peace or Conflict?* The S. Daniel Abraham Center for International and Regional Studies, Tel Aviv University, Tel Aviv, 2016, σσ. 44-45.

⁴⁴ Tsakiris Theodoros, The Gifts of Aphrodite: The Need for Competitive Pragmatism in Cypriot Gas Strategy στο Giannakopoulos Angelos (editor), *Energy Cooperation and Security in the Eastern Mediterranean: A Seismic Shift towards Peace or Conflict?* The S. Daniel Abraham Center for International and Regional Studies, Tel Aviv University, Tel Aviv, 2016, σ. 29.

⁴⁵ Teller Neville, Greece, Cyprus and Israel: Champions Of The Eastern Mediterranean – OpEd. Eurasia Review, 2017.

⁴⁶ Tziarras Zenonas, *Israel-Cyprus-Greece: a 'Comfortable' Quasi-Alliance*, Mediterranean Politics, 2016.

⁴⁷ *Eastern Mediterranean Pipeline Project*, NS ENERGY, στο <https://www.nsenergybusiness.com/projects/eastern-mediterranean-pipeline-project/> (πρόσβαση 27/04/2022)

περίπτωση αυτή ωστόσο κρίνεται σχετικά απίθανη, αφενός λόγω των δηλώσεων της Ισραηλινής πλευράς και αφετέρου λόγω της αποδοτικής συνεργασίας του Ισραήλ τόσο με την Ελλάδα και την Κύπρο, όσο και με την Αίγυπτο.

Το δεύτερο σενάριο είναι αυτό της διεύρυνσης της τριμερούς συνεργασίας. Την ολοένα αυξανόμενη διάθεση για συνεργασία καταδεικνύουν οι ενέργειες των κρατών της Ανατολικής Μεσογείου, όπως η δημιουργία του Φόρουμ Φυσικού Αερίου αλλά και οι τριμερείς συνεργασίες που έχει εγκαινιάσει η Ελλάδα και η Κύπρος με την *Αίγυπτο*⁴⁸, το *Λίβανο*⁴⁹ και την *Παλαιστίνη*⁵⁰. Μία ενδεχόμενη διεύρυνση μπορεί να λάβει χώρα είτε με την «προσθήκη» ενός ακόμα κράτους της Ανατολικής Μεσογείου (σχήμα 4+1), είτε μέσω της επίσημης στήριξης κάποιου «τρίτου», όπως η Ιταλία⁵¹ ή η Γαλλία⁵² (σχήμα 3+2).

Συμπεράσματα

Ολοκληρώνοντας την παρούσα εισήγηση, οφείλουμε να επισημάνουμε ότι όσο η τριμερής συνεργασία Ελλάδας, Κύπρου και Ισραήλ απολαμβάνει τη στήριξη των ΗΠΑ και της ΕΕ -ακόμα και αν η κατασκευή του EastMed δεν υλοποιηθεί- δεν συντρέχουν ιδιαίτεροι λόγοι ανησυχίας ως προς το μέλλον αυτής. Απλώς το κέντρο βάρους της συνεργασίας έχει πλέον μετατοπιστεί αφενός στην παραγωγή και προμήθεια LNG και

⁴⁸ Η εν λόγω τριμερής συνεργασία εγκαινιάστηκε το 2014. Βλ. Ελληνική Δημοκρατία, Υπουργείο Εξωτερικών, Διμερείς Σχέσεις της Ελλάδος, *Αίγυπτος*, στο <https://www.mfa.gr/blog/dimereis-sheseis-tis-ellados/egypt/> (πρόσβαση 28/04/2022).

⁴⁹ Ελληνική Δημοκρατία, Υπουργείο Εξωτερικών, Διμερείς Σχέσεις της Ελλάδος, *Λίβανος*, στο <https://www.mfa.gr/blog/dimereis-sheseis-tis-ellados/lebanon/> (πρόσβαση 27/04/2022).

⁵⁰ Ελληνική Δημοκρατία, Υπουργείο Εξωτερικών, Διμερείς Σχέσεις της Ελλάδος, *Παλαιστίνη*, στο <https://www.mfa.gr/blog/dimereis-sheseis-tis-ellados/palaistine/> (πρόσβαση 27/04/2022).

⁵¹ Τον Απρίλιο του 2022 η Ιταλική Βουλή ενέκρινε διάταξη, σύμφωνα με την οποία η Ιταλική Κυβέρνηση θα επιδιώξει τη στενότερη εμπλοκή της στην τριμερή συνεργασία Ελλάδα-Κύπρου-Ισραήλ. Βλ. *EastMed Pipeline: Expectations for Draghi's signature*, Οικονομικός Τχυδρόμος, 21 Απριλίου 2022, στο <https://www.ot.gr/2022/04/21/english-edition/eastmed-pipeline-expectations-for-draghis-signature/> (πρόσβαση 28/05/2022).

⁵² Η Γαλλία έχει ήδη συνάψει *Στρατηγική Εταιρική Σχέση για τη Συνεργασία στην Άμυνα και την Ασφάλεια* με τη χώρα μας. Βλ. ΦΕΚ 187Α, 08 Οκτωβρίου 2021 στο http://www.et.gr/docs-nph/search/pdfViewerForm.html?args=5C7QrtC22wEzH9d6xfVpRXdtvSoClrL8HrWp6VkJYB5x5MXD0LzQTLWPU9yLzB8V68knBzLCmTXKaO6fpVZ6Lx3UnK13nP8NxdnJ5r9cmWyJWelDvWS_18kAEhATUkJb0x1LIdQ163nV9K--td6SIuXc6PpU13EBtQE3b2C_s8eQcsYt5TXaXMXsqvftKnohu (πρόσβαση 27/04/2022).

αφετέρου στη μεταφορά ηλεκτρικής ενέργειας, μέσω του αγωγού EuroAsia Interconnector.

Το μέλλον της τριμερούς συνεργασίας θα επηρεαστεί σε μεγάλο βαθμό και από τη στάση που θα τηρήσει η Τουρκία, καθώς όπως αναφέραμε επιδιώκει την ενεργό συμμετοχή της στη διαδικασία εκμετάλλευσης των κοιτασμάτων υδρογονανθράκων. Ενδεχόμενη συμμετοχή της στην τριμερή συνεργασία φαντάζει ωστόσο ουτοπικό σενάριο, καθώς αυτό προϋποθέτει την παραίτησή της από πάγιες θέσεις της Εξωτερικής της Πολιτικής και τη συμμόρφωσή της στους κανόνες Διεθνούς Δικαίου, κάτι που προφανώς δεν είναι πρόθυμη να πράξει καθώς θα έπληττε το γόητρό της τόσο στο εσωτερικό όσο και το εξωτερικό.

Αντ' αυτού επιδιώκει την αναθέρμανση των σχέσεών της με το Ισραήλ, γεγονός που δεν αναμένεται να μεταβάλλει άμεσα τις ισορροπίες στην περιοχή, πιθανώς όμως να οδηγήσει στη σύναψη μίας εμπορικής συμφωνίας μικρότερης κλίμακας μεταξύ των δύο κρατών για τον μετριασμό της επιθετικότητάς της. Η Τουρκία επιχειρεί από τον Μάιο του 2021 να αποκαταστήσει τις σχέσεις της με την Αίγυπτο,⁵³ η οποία όπως αναφέραμε αποτελεί χώρα-κλειδί στον τομέα της ενέργειας. Η προσπάθεια ωστόσο αυτή δεν αναμένεται να επηρεάσει τη στάση της Αιγύπτου, όσο παραμένει στην εξουσία ο Αμπντέλ Φατάχ αλ Σίσι.

Αντιθέτως, υπό τις παρούσες συνθήκες, συμπεραίνουμε πως το σενάριο διεύρυνσης της τριμερούς συνεργασίας σε ένα σχήμα «4+1» με την προσθήκη της Αιγύπτου ή ένα σχήμα «3+2» με τη στήριξη της Γαλλίας, είναι αυτά που συγκεντρώνουν τις περισσότερες πιθανότητες υλοποίησης σε σχέση με τα υπόλοιπα, εστιάζοντας στην προμήθεια LNG και ηλεκτρικής ενέργειας, καθώς ένα από τα Έργα Κοινού Ενδιαφέροντος της ΕΕ αποτελεί και ο αγωγός μεταφοράς ηλεκτρικής ενέργειας *EuroAfrica Interconnector* με αφετηρία την Αίγυπτο.

⁵³ Προσέγγιση Τουρκίας-Αιγύπτου: Πώς ο Σίσι «παίζει» τώρα τον Ερντογάν, ΕΘΝΟΣ, 7 Μαΐου 2021, στο <https://www.ethnos.gr/opinions/article/156219/proseggishytoyrkiasaigyptoypososisipaizeitoratonerntoga> (πρόσβαση 28/05/2022) και Πρωθυπουργός της Αιγύπτου – Οι σχέσεις με την Τουρκία θα μπορούσαν να αποκατασταθούν και φέτος, in.gr, 11 Σεπτεμβρίου 2021, στο <https://www.in.gr/2021/09/11/politics/prothypourgous-tis-aigyptou-pithani-kai-fetos-apokatastasi-ton-xeseon-mas-tin-tourkia/> (πρόσβαση 28/05/2022).

Βιβλιογραφία

1. Βιβλία

1.1 Ελληνόγλωσσα

Μπαμπανάσης Στέργιος, Βασικές διαπιστώσεις και συμπεράσματα του Συνεδρίου στο Μπαμπανάσης Στέργιος & Πλατιάς Αθανάσιος & Σεϊμένης Ιωάννης (επιμέλεια) *Οι γεωστρατηγικές αλλαγές στη Μεσόγειο και οι επιπτώσεις τους*, Παπαζήση, Αθήνα, 2018

Ντάλης Σωτήρης (επιμέλεια) *Mare Nostrum: Μετατοπίσεις ισχύος στον Γεωπολιτικό Χάρτη της Μεσογείου. Γεωπολιτικές και Γεωοικονομικές προκλήσεις*, Παπαζήση, Αθήνα, 2020

Τζιάρρας Ζήνωνας, *Διεθνής Πολιτική στην Ανατολική Μεσόγειο: Τουρκία, Κύπρος και Δίκτυα Συνεργασίας σε μια «Νέα» Υπο-Περιφέρεια*, Παπαζήση, Αθήνα, 2020

1.2 Ξενόγλωσσα

Litsas N. Spyridon & Tziampiris Aristotle, *The Eastern Mediterranean in Transition: Multipolarity, Politics and Power*, Ashgate, Burlington, 2015

2. Δημοσιεύσεις

2.1 Ελληνόγλωσσες

Κουκάκης Γεώργιος, *Αποκλειστική Οικονομική Ζώνη (ΑΟΖ): Οι προσπάθειες οριοθέτησής της από τα κράτη της Ανατολικής Μεσογείου*, ΚΕΔΙΣΑ, 7 Φεβρουαρίου 2022

Κουκάκης Γεώργιος, *Τουρκία και Ισραήλ: Μια ανησυχητική (επανα)προσέγγιση*, ΚΕΔΙΣΑ, 11 Μαρτίου 2022

Κουκάκης Γεώργιος, *East Med, Ενεργειακή Ασφάλεια και Εθνικά Συμφέροντα*, ΕΛΙΣΜΕ, 24 Ιανουαρίου 2022

2.2 Ξενόγλωσσες

Areteos Evangelos, Mavi Vatan and Forward Defense: The Sinuous Journey of a Republican and Imperial Hybridization, Turkish Desk of the Diplomatic Academy of University of Nicosia, Nicosia, 2020

Baconi Tareq, *A Flammable Peace: Why gas deals won't end conflict in the Middle East*, Policy Brief, European Council on Foreign Relations, December 2017

Giannakopoulos Angelos (editor), *Energy Cooperation and Security in the Eastern Mediterranean: A Seismic Shift towards Peace or Conflict?* The S. Daniel Abraham Center for International and Regional Studies, Tel Aviv University, Tel Aviv, 2016

Teller Neville, *Greece, Cyprus and Israel: Champions Of The Eastern Mediterranean* – OpEd. Eurasia Review, 2017

Tziarras Zenonas, *Israel-Cyprus-Greece: a 'Comfortable' Quasi-Alliance*, Mediterranean Politics, 2016

3. Επίσημα Έγγραφα

3.1 Ελληνόγλωσσα

Φύλλο Εφημερίδας Κυβέρνησης 187Α, 08 Οκτωβρίου 2021

3.2 Ξενόγλωσσα

Official Journal of the European Union, L 349/30, 21.12.2013

4. Πηγές από το διαδίκτυο

4.1 Ελληνόγλωσσες

<https://embassies.gov.il/athens/>

<https://gr.usembassy.gov/>

<https://hellasjournal.com/>

<https://kedisa.gr/>

<https://primeminister.gr/>

<http://www.elisme.gr/>

<https://www.energia.gr/>

<http://www.et.gr/>

<https://www.ethnos.gr/>

<https://www.in.gr/>

<https://www.kathimerini.gr/>

<https://www.mfa.gr/>

<https://www.ot.gr/>

<https://www.protothema.gr/>

<https://www.tanea.gr/>

<https://ypen.gov.gr/>

4.2 Ξενόγλωσσες

<https://ecfr.eu>

<https://emgf.org/>

<https://euroasia-interconnector.com/>

<https://eur-lex.europa.eu/>

<https://www.euroafrica-interconnector.com/>

<https://www.gov.il/en/>

<https://www.mfa.gr/uk/en/>

<https://www.nsenegybusiness.com/>

<https://www.tccb.gov.tr/en/>

<https://www.unic.ac.cy/>

MARE NOSTRUM XII

Μεσόγειος: Παλιές και νέες συμμαχίες,
συμπράξεις και αντιπαλότητες

27, 28 και 29 Μαΐου 2022

Με την υποστήριξη των

Πανεπιστήμιο Αθηνών
Τμήμα Μεσογειακών Σπουδών

ΚΕ.Μ.ΜΕ.Π.

www.marenostрум.edu.gr